

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ДО МИСТЕЦТВА У СВІТЛІ ІДЕЙ С.РУСОВОЇ

У статті розглядаються погляди українського педагога С.Русової на проблему формування ціннісного ставлення особистості до мистецтва як невід'ємної складової частини цілісної й комплексної системи естетичного виховання. Виділяється і простежується головна ідея педагога: ціннісне ставлення до мистецтва – важливий чинник гармонійного розвитку особистості.

Ключові слова: цінність, ціннісне ставлення до мистецтва, емоційна сфера

Методологічна переорієнтація освіти, ствердження ідей гуманістичної педагогіки зумовлюють пошук нових підходів до навчання й виховання підростаючого покоління. У зв'язку з цим підвищується інтерес до творчої спадщини педагогів минулого, у працях яких зосереджено багато цінних думок, що не втрачають своєї актуальності із плином часу. Однією із таких постатей є Софія Федорівна Русова, яка запропонувала власну систему виховання особистості, важливою складовою якої є формування ціннісного ставлення до мистецтва.

Проблема формування ціннісного ставлення особистості до мистецтва завжди була у центрі уваги науковців різних галузей знань. Так, філософський аспект цього питання висвітлюється у працях, присвячених дослідженню естетичного ставлення людини до дійсності та мистецтва (Ю. Борєв, І. Зязюн, М. Каган, Л. Левчук, В. Личковах, Н. Крилова, В. Кудін, О. Семашко, Л. Столович, І. Шитов та інші). Психологічний аспект розкривається у дослідженнях О.Бодальова, Л.Божович, О.Лазурського, В.Мясищева Б.Ломова С.Рубінштейна.

У сучасних педагогічних розвідках вивчаються питання специфіки ціннісного ставлення до себе та інших людей (І.Бех), формування ціннісного ставлення майбутніх учителів до педагогічної діяльності (Г.Болдирєва,

Т.Морозова, Н.Щепкіна), становлення ціннісного ставлення учнів до знань, отриманих у процесі навчання (І.Лернер).

Особливе значення у вирішенні проблеми формування ціннісного ставлення до мистецтва мають дослідження, які стосуються питань естетичного виховання підростаючого покоління, взаємозв'язку емоційних та раціональних елементів у цьому процесі, специфіки залучення дітей до різних видів мистецтв. Цей аспект висвітлюється у працях Д.Джоли, Д.Кабалевського, Б.Неменського, Т.Цвелих, Г. Шевченко та інших.

Означена проблема знайшла також своє відображення у творчій спадщині багатьох видатних українських педагогів. До неї звертались Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинський, К. Ушинський, а також Софія Федорівна Русова. Серед педагогічних поглядів просвітительки є чимало таких, у яких розглядаються проблеми естетичного виховання дітей засобами різних видів мистецтв, формування їхніх естетичних потреб, інтересів, уподобань, розвитку емоційної сфери, художньо-творчих здібностей особистості.

Мета статті полягає у виокремленні з педагогічного доробку С.Русової ідей, пов'язаних із формуванням ціннісного ставлення особистості до мистецтва.

Дослідники підкреслюють, що здатність ставитися до чогось притаманне лише людині. Тварина є об'єктом природи, з якою утворює єдине ціле, а тому може тільки пристосовуватись. Людина ж, завдяки перетворенню дійсності, виокремлює себе від природи, а тому є не тільки її об'єктом, але й суб'єктом, що має здатність активно ставитися до чогось [9, с. 63].

Психологи відзначають, що ставлення є важливою ознакою особистості, що поєднує емоційний відгук на явища дійсності та, водночас, характеризує готовність до певної дії. Тому воно відіграє вирішальну роль у процесі формування й розвитку особистості, оскільки, допомагає розкриттю смислового зв'язку зі світом, визначає сам зміст цієї єдності: чи буде вона морально конструктивною чи деструктивною щодо індивіда [2, с. 9]. Це

поняття пов'язується також із вираженням суб'єктивних почуттів і оцінок особистості. “Термін “ставлення” означає не стільки об'єктивний зв'язок особистості з її оточенням, але, передусім, її суб'єктивну позицію у цьому оточенні”, – відзначав Б.Ломов [10, с.107].

На думку В.Мясищева, ставлення виступає структурним ядром особистості, що визначає характер цілісної організації людини. Вчений вважав, що це “свідомий, вибірковий, пов'язаний з досвідом психічний зв'язок людини із різними сторонами об'єктивної дійсності, що виражається у її діях, реакціях і переживаннях” [7, с. 35].

Науковці підкреслюють, що ставлення базується на оцінному акті, оскільки не можна ставитись до чогось, не оцінюючи одночасно предмет ставлення і сам процес ставлення. Момент оцінювання пов'язується з певною потребою суб'єкта і особливостями об'єкта, з яким він взаємодіє. Усвідомлення потреби виявляється в інтересах до певного кола явищ та породжує бажання оволодіння ними.

Як відзначав І.Лернер, ставлення завжди супроводжує навчальну діяльність особистості і суттєво впливає на процес засвоєння знань. Воно виконує регулятивну функцію по відношенню до її власних потреб, хоча здебільшого не усвідомлюється. Вчений вважав, що ставлення – необхідний елемент у навчанні, оскільки він сприяє моральному вихованню людини. Тому педагог має слідкувати за тим, щоб формування ставлення мало не стихійний, а усвідомлений характер. Орієнтація лише на передачу необхідних знань, умінь та навичок, без врахування того, яке ставлення вони викликають у особистості, призводить до розриву між її власними потребами, уявленнями про відповідні моральні норми та діяльністю [5, с.68].

Специфіка ціннісного ставлення визначається поняттям цінність. І.Бех підкреслював, що це поняття охоплює широке коло явищ: це все, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим [1, с. 7].

На думку О.Ленге, особливість ціннісного ставлення полягає у його емоційній основі. "Специфіка сприйняття цінностей полягає у тому, що їх неможливо "думати", їх можливо тільки відчувати", – писав учений [6, с.4-5].

Ціннісне ставлення до мистецтва має свої особливості, пов'язані зі своєрідністю останнього. Це виявляється у тому, що через художні твори можна прожити тисячі життів людей різних епох, і завдяки цьому спроектувати власний особистісний досвід. Як підкреслюють учені, це зумовлено тим, що матеріал, зафіксований у творах мистецтва, дає можливість людині зробити висновки узагальнюючого характеру, які за істиною, глибиною і силою не поступаються висновкам, отриманим у результаті пізнання.

Розглядаючи різні аспекти навчання й виховання підростаючого покоління, Софія Русова неодноразово вказувала на роль мистецтва у цьому процесі. "Люди, які мають велике щастя якнайближче підійти до мистецтва, знаходили в ньому невичерпну, чарівну скарбницю радощів. Хто до неї підійде, знайде красу, молоду міць і завзяття задля високих вчинків", – підкреслювала вона [12, с.154]. Просвітелька вважала, що залучення дитини до різних видів мистецтв сприяє розвитку її духовної культури, моральної поведінки, забезпечує формування ставлення до світу, до інших людей й самої себе. "Школа, – відзначала вчена, – бере на себе відповідальне завдання розбудити та виплекати духовні сили. Це принцип гуманізму, бо всі духовні уявлення зв'язуються тут із тим, що є найгуманнішого в людині" [11, с. 161].

Вплив мистецтва на дитину Софія Федорівна пов'язувала із його здатністю збагачувати життєвий досвід. "Матеріал наших уявлень складається з того, що ми бачили, що ми пережили, почасти із ознайомлення з тим, що другі бачили і переживали", – писала вона [12, с. 161]. Тому навчання не повинно обмежуватись лише передачею знань та вмінь. Важливо, щоб дитина вміла спостерігати за вчинками й ставленням інших людей завдяки сприйманню мистецьких творів. Такий підхід, вважала вчена, повною мірою забезпечить гармонійний розвиток особистості, оскільки мистецтво сприяє не тільки

естетичному, але й моральному вихованню, ”бо краса завжди пов’язана з добром” [11, с. 67]. Виходячи з цього, залучення до мистецтва є істотним чинником, що найкраще зміцнює духовні сили дитини, її душу. Однак, С.Русова справедливо підкреслювала, що цей аспект у школі враховується недостатньо. Часто навчально-виховний процес перетворюється у суто інформаційний. ”Освіта працює теоретично на терені знання, навчання, інтелекту, її носієм є розум. Але через те, що освіта має моральні завдання, то вона має вдосконалювати душу, вона охоплює дитину з інтелектуального боку, але й повинна заволодіти цілою людиною, себто її життям вегетативним, моторним і смисловим”, – відзначала вчена [11, с. 157-158].

На думку Софії Федорівни, формування ціннісного ставлення особистості до мистецтва пов’язується із двома аспектами: з одного боку, з розвитком, емоційної, а з іншого – раціональної сфер дитини. ”Дитина не є мала людина, а відмінна істота, з усіма своїми фізичними і духовними силами. Щоб зрозуміти дитину, треба її знати і знайти шлях для впливу на її розум і почуття”, – відзначала вчена [11, с. 25.]. Ці думки перекликаються з поглядами психологів ХХ століття. Зокрема, на думку І.Беха психологічну структуру ставлення становлять пізнавальні і емоційні утворення, їх своєрідний сплав. Це зумовлюється тим, що у свідомості людини відбувається когнітивне відображення діяльності (пізнавальний компонент) і смислове відображення діяльності (емоційний компонент). Вчений підкреслював, що емоційний компонент вважається провідним, адже ставлення особистості виникає в процесі накладання її емоції на предмет, що певною мірою усвідомлюється нею. Тому будь-яке за змістом ставлення завжди мусить емоційно переживатися людиною. ”Без емоційного компонента взагалі не може бути суб’єктивно-оцінного ставлення суб’єкта”, – писав він [2, с.10].

У працях С.Русової червоною ниткою проходить думка про те, що емоції й переживання особистості найкраще виражають її ставлення до довкілля. ”Люди більш відрізняються між собою почуттями, ніж своїми здібностями.

Щоб опанувати дитину, треба вплинути на її почуття”, – підкреслювала вона [11, с.96]. Ці складові не тільки фіксують виникнення певного ставлення до явищ дійсності, але й, водночас, є способами його вияву. На цьому у свій час наголошували й інші вчені, зокрема К.Ушинський писав: ”Ніщо – ні слова, ні думки, ні навіть вчинки наші не виражають так ясно і правильно нас самих і наше ставлення до світу, як наші почуття: у них відчутно характер не окремої думки, а всього змісту нашої душі, її ладу” [13, с.385]. Подібної думки дотримувався видатний педагог ХХ століття Б.Неменський, який підкреслював: ”Справжнім стимулом у житті... є внутрішнє, емоційне ставлення, і діями нашими, особливо у екстремальних умовах, керує саме воно. І поки таке ставлення не сформоване, не засвоєне, немає і справжньої вихованості, хоча людина й володіє знаннями, уміннями і навіть здібностями” [8, с. 33].

Як відзначала Софія Федорівна Русова, важливим засобом розвитку емоційної сфери дитини є залучення до активної художньої діяльності. При цьому важливе значення мають ті емоційні реакції, що виникають під час взаємодії з творами мистецтва, оскільки вони мають для дитини певний особистісний смисл, а відтак є істотним чинником формування її світогляду. Подібної думки дотримується М.Каган: ”Те, що мистецтво неможливо ні створити, ні „спожити”, ні сприйняти позаемоційно, позаособистісно, робить його незамінним у формуванні нашого особистісного ставлення до світу” [4, с. 86]. Спілкування з мистецтвом, вважала просвітителька, сприяє, насамперед, розвитку так званих ”емоцій співчуття”, які, у свою чергу, забезпечують становлення ”соціального інстинкту”. Вчена наголошувала, що ці емоції мають носити усвідомлений характер – до вбогих, поранених тощо, а посилена увага педагогів до їхнього розвитку забезпечить саморозвиток особистості, оскільки ”усякий контакт з суспільством є поширення свого ”я”, усе, чому ми навчаємось від інших, то й є та єдина спільність, на ґрунті якої виховується розум і воля” [11,с. 49].

Відтак, С.Русова вважала, що вплив на емоційну сферу особистості, зокрема активізація її емоційних реакцій на художні твори, є необхідною передумовою формування ціннісного ставлення до мистецтва. Тому у дитячому садочку та у школі до навчальних предметів необхідно включати предмети художньо-естетичного циклу: музику, образотворче мистецтво, літературу. Водночас вчена підкреслювала, що дуже добре, коли на заняттях учитель використовує різні види мистецтв у їх взаємодії. Це забезпечить встановлення міжпредметних зв'язків, що ґрунтуються на цілісності сприймання навколишнього світу. Такий підхід, на переконання С.Русової, необхідний, ”щоб виробити з дитини цільну, ненадполовинену особу” [12, с. 148].

Як підкреслювала Софія Федорівна, у формуванні ціннісного ставлення дитини до мистецтва важливе значення має особистість самого педагога і його власне ставлення до художніх творів. Цю думку поділяють й інші вчені, зокрема Д.Кабалеський відзначав: ”Вчитель повинен ... ніколи не забувати, що неможливо у дітей викликати любов до того, чого не любиш сам, зацікавити їх тим, чим сам не цікавишся” [3, с. 29]. Просвітителька була переконана, що без цього неможливо залучити дітей до світу добра й краси, а вплив художнього твору буде незначним. ”Треба так переказати художній твір, щоб він став перед дітьми в усій своїй силі та красі, щоб захопив їх і зробив моральне і естетичне враження”, – стверджувала вчена [11, с. 8]. Якщо цього немає, у дитини зникає інтерес до мистецтва, що, у свою чергу, веде до збіднення її духовної сфери. ”...Діти переймають усе, що викликає їх інтерес, переймають добре й зле, прекрасне і негарне. Це для них джерело великої насолоди, фізичної, інтелектуальної, естетичної й етичної, і треба, щоб вони у своєму оточенні бачили якнайбільше краси і добра”, – наголошувала С.Русова [11, с. 41].

Підкреслюючи величезне значення емоційних реакцій у формуванні ціннісного ставлення до мистецтва, Софія Федорівна водночас звертала увагу на розвиток інтелектуальної сфери дитини. Вона відзначала, що емоційні відгуки дітей на твори мистецтва мають носити усвідомлений характер, а не

бути суто ситуативними. ”Розум, – писала вчена, – викликає активну думку, шукання істини-правди, а це шукання й є вічним і обов’язком, і завданням людини, і людства” [11, с.17-18]. Тому, необхідно, щоб обов’язково спостерігався зв’язок між інформацією, яка “закодована“ у художніх творах, та емоційною реакцією на них, оскільки тільки узагальнення в одному психічному акті переживання художніх творів і відповідних знань, емоційного і інтелектуального, робить цей психічний акт актом свідомості.

Важливе значення С.Русова надавала розвитку потреб дитини, що визначають значущість об’єктів з якими вона взаємодіє. При цьому, вчена підкреслювала, що особливу роль у гармонійному розвитку особистості відіграють духовні потреби, насамперед, естетичні, що пов’язуються із почуттям краси. Як стверджувала С.Русова, це почуття є своєрідним сплавом індивідуального та соціального. ”Для кожного, – писала просвітителька, – те має красу, що говорить до нашого внутрішнього, глибоко природженого або зовні розвиненого почуття первісної краси. Воно є цілком індивідуальне і безкорисне, але є й соціальне, бо завжди викликає бажання поділитися враженням, перевірити його з іншими (обмін враженнями у театрі, на художніх виставках, після читання гарного літературного твору)” [11, с. 67].

На думку педагога, формування ціннісного ставлення до мистецтва пов’язується із індивідуальними особливостями конкретної особистості. ”...В усіх правилах основним фактором буде сама дитина, її духовні сили, нахили, інтереси, які вже з першими проблисками свідомості дитини ґрунтуються на її інстинктах, а тому вести процес навчання вчитель може лише знаючи природу дитини”, – підкреслювала вчена [11, с.145]. З іншого боку, ставлення до довкілля й інших людей ґрунтується на основі ставлення до себе, оскільки ”формування є наслідком праці самого суб’єкта над собою” [11, с. 135]. Ці погляди поділяє І.Бех: ”Лише відчуваючи себе абсолютною цінністю, людина може поставитись і до іншої, як до такої самої абсолютної цінності” [1, с. 25].

Отже, аналіз педагогічного доробку С.Русової дає підстави для висновку, що викладені у її творах ідеї є істотним внеском у вирішення проблеми формування ціннісного ставлення особистості до мистецтва. Сучасними залишаються погляди вченої щодо ролі мистецтва у збагаченні духовного світу дитини, особливостей ціннісної взаємодії особистості з художніми творами, розвитку емоційної сфери як основи ціннісного ставлення до мистецтва, взаємозв'язку емоційного та раціонального у процесі його формування, необхідності визнання самотності кожної дитини, врахування її інтересів, уподобань у навчально-виховному процесі.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : в 2-х кн.– Кн.1. [Текст] / І.Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Бех І.Д. Категорія ”ставлення” в контексті розвитку образу „Я” особистості [Текст] / І.Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – №3. – С. 9-22.
3. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца [Текст] : книга для учителя / Д.Б.Кабалевский. – М. : Просвещение, 1984. – 206 с.
4. Каган М.С. Человеческая деятельность: опыт системного анализа [Текст] / М.С.Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.
5. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения [Текст] / И.Я. Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 186 с.
6. Лэнге А. Введение в экзистенциально-аналитическую теорию эмоций: прикосновение к ценности [Текст] / А. Лэнге // Вопросы психологии. – 2004. – №4. – С. 18-27.
7. Мясищев В.Н. Понятие личности в аспектах нормы и патологии / В.Н. Мясищев // Психология личности в трудах зарубежных авторов. – СПб : Питер, 2000. – С. 34-41.
8. Неменский Б.М. Мудрость красоты: о пробл. эстет. воспитания : кн. для учителя. – [2-е изд.] / Б.М. Неменский – М. : Просвещение, 1987. – 255 с.

9. Раппопорт С. Искусство и эмоции [Текст] / С. Раппопорт. – М. : Музыка, 1968. – 160 с.
10. Райгородский Д.Я. Психология личности [Текст] : хрестоматия. – Т1. [изд. 2-е.]. – Самара : Издательский Дом БАХРАХ, 1999. – 448 с.
11. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. – Кн.2. [за ред. Є.І. Коваленко; упоряд., передм., прим. Є.І Коваленко, І.М.Пінчук] – К. : Либідь, 1997. – 320 с.
12. С.Русова. Дошкільне виховання // В кн.: С.Русова. Вибрані педагогічні твори / Під ред. О. В. Проскури – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
13. Ушинський К.Д. Твори в шести томах. – Т. 6-й. [Текст] / К.Д.Ушинський. – К. : Рад. Школа, 1954. – 616 с.

Вергунова В.С.

ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ ЛИЧНОСТИ К ИСКУССТВУ В СВЯТЕ ИДЕЙ С.РУСОВОЙ

В статье рассматриваются взгляды украинского педагога С.Русовой на проблему формирования ценностного отношения личности к искусству как неотъемлемой части целостной и комплексной системы эстетического воспитания. Выделяется и прослеживается главная идея педагога: ценностное отношение к искусству – важный аспект гармонического развития личности.

Ключевые слова: *ценность, ценностное отношение к искусству, эмоциональная сфера*

Vergunova V.S.

FORMING VALUE-MOTIVATED ATTITUDE TOWARD ART PUPILS REGARDING THE IDEAS OF S.RUSOVA

The article deals with the views of a Ukrainian teacher Soppfia Rusova on the formation of value-motivated attitude toward art as an integral part of consistent and complex system of aesthetic education. The teacher's main idea – that the person's value-motivated attitude toward art is one of the important conditions for his harmonic development – is defined and traced.

Key words: *value, value-motivated attitude toward art, emotional sphere*